

Az *Ószövetség* haragvó vagy siránkozó prófétái közül, úgy vélem, Jónás a legkülönösebb. Elfogult vagyok iránta, pedig bajhozó színből tüntette fel az utókor. Azt hiszem, rájöttem, mi nyugtalanította az embereket a jelenlétében. Szerintem a 19.

(században) azt mondták volna Jónásra, hogy művészalkat. Szerintem Jónás művész volt.

Alberto Manguel 3

JÓNÁS ÉS A CETHAL

Először az egyik nagybácsikámtól hallottam róla, amikor sehogy nem voltam hajlandó megtenni valamit, amire ezerszer megkértek. „Tisztára, mint Jónás. Csak nem, nem és nem. Mi lesz így belőled?” – mondta.

Jónás történetét először valószínűleg az i.e. 4-5. században foglalták írásba. A *Jónás könyve* a *Biblia* egyik legrövidebb fejezete – és a legfurcsább is. Arról szól, hogy az Úr elküldte Jónást Ninive¹ városába, hogy figyelmeztesse lakóit, gonoszságuk híre feljutott a mennybe. Jónás ellenszegült, mert tudta, hogy szavai nyomán Ninive megbánást fog mutatni, és az Úr megbocsát nekik. Hajóra szállt, hogy Tarsisba² meneküljön küldetése elől. Nagy vihar támadt, és a tengerészek halálra rémültek. Jónás – sejtve, hogy a szélvésznek ő az oka – a vízbe dobatta magát, hogy megszűnjön az elemek tombolása. A vihar elcsitult, a prófétát pedig lenyelte egy bálna, melyet az Úr küldött oda. Jónás három napot és három éjszakát töltött a cet gyomrában. A negyedik napon az Úr rendelése szerint az állat kivetette őt a gyomrából a szárazföldre. Aztán az Úr ismét megkérte, hogy menjen prédikálni Ninivébe, és Jónás ezúttal engedelmeskedett. Még Ninive királyához is eljutott intelme, mire az egész város bűnbánatot gyakorolt – és kegyelmet kapott. Jónás emiatt megharagudott az Úrra, és kivonult a város melletti sivatagba. Ott összetákolta magának valami hajlékfélét, és kiült elé, hogy lássa, Ninive hogyan tér jó útra³. Az Úr közben fát növesztett Jónás fölé, hogy árnyékával megóvja őt a tűző naptól. A próféta köszönettel fogadta az égi adományt, ám az Úr másnap kiszárította a fát, és forró szelet küldött a sivatagra. A hőségtől ájuldozó Jónás azt mondta az Úrnak, inkább meghalna, mint élne. Ekkor az Úr így szólt hozzá: Te, aki haragszol, hogy elsorvasztottam egy növényt, elvártad tőlem, hogy Ninive összes lakóját tüntessem el a föld színéről. Ezt a növényt kellett volna megkímélnem, és nem azokat az embereket, akik „nem tudnak különbséget tenni a jobb és a bal kezük között? Meg a sok állatot?” E megválaszolatlan kérdésekkel zárul a *Jónás könyve*.

Engem lenyűgöz, hogy Jónás miért nem volt hajlandó közvetíteni az Úr akaratát Ninivében. Azért, mert tudta, ha hallgatósága megbánva bűneit bocsánatot nyer, azt a művészeket kivéve senki nem fogja érteni. Jónás tudta,

4 hogy Ninive társadalma kétféleképpen bánt a művészeivel: vagy kiérezte a vádat a műveikből, és a művészekre kente a bűnöket, melyekkel megvádoltatott; vagy magáévá tette a műveiket, mert pénzzé tehető, és szépen kitéve mutatós díszek. Jónás jól tudta, hogy ilyen körülmények között a művész örökre vesztes marad. A két lehetőség közül, hogy vádló legyen vagy dekorátor, Jónás valószínűleg az előbbit választotta volna. Mint a legtöbb művész, Jónás igazából arra vágyott, hogy megérintse, megdobogtassa hallgatósága csüggeteg szívét, hogy felébresszen benne valami alig sejtett, ám egészen rejtelmeset, ami beférkőzik álmaikba és ébren is foglalkoztatja őket. Amire biztosan nem vágyott semmilyen körülmények között, az a beleszólás. Hogy akik meghallgatják, azt mondják maguknak: Minden megbocsátva és elfelejtve, fátylat a múltra, hagyjuk a bűnöket, az igazságtétel igényét, az oktatás- és az egészségügy hiányosságait, az aránytalan adózást, a munkanélküliséget, az elnyomottak fogjanak kezét elnyomóikkal, lépjünk tovább, majdcsak jön egy nagyobb összeg. Nem, Jónás biztosan nem ezt akarta. Nadine Gordimer⁴ – akiről Jónás sosem hallott – azt mondta, a legrosszabb, ami egy íróval történhet, hogy *nem* nézik rossz szemmel egy korrupt társadalomban. Jónás nem kívánhatott ilyen önemészítő sorsot magának.

Jónás tudatában volt a politikusok és művészek között folyó harcnak, melyet ez utóbbiak minden – nem közvetlenül a művészetükre irányuló – erőfeszítése ellenére hiábavalónak érzett, mert a politikai küzdőtéren zajlott. Közismert tény volt, hogy a ninivei művészek (akik sosem lankadtak művészetük kifejtésében) belefáradtak a bürokratákkal és bankokkal folytatott küzdelembe. Annak a néhánynak pedig, aki tovább birkózott a korrupt államtitkárokkal és királyi talpnyalókkal, mind a művészet, mind az egészsége megsínylette a gyakori próbálkozásokat. Az egész napos bizottsági ülések után nehéz volt visszatérni a műterembe vagy az íróasztálához. A ninivei bürokraták számoltak ezzel, a halogatás volt az egyik leghatékonyabb módszerük: elodáztattak egyeztetéseket, elodáztattak pénzosztásokat, elodáztattak szerződéskötéseket, elodáztattak megbízásokat, elodáztattak egyenes válaszokat. Ha elég hosszú a várakoztatás, mondták, a művész dühe lelohad, sőt rejtélyes módon inkább alkotóerőbe fordul: a művész távozik és megír egy verset, készít egy installációt vagy megálmodik egy táncot. És mindezek kevés veszélyt jelentettek a bankokra és a magáncégeknek. Valójában az üzletemberek jól tudták, a művészi düh sok esetben piacképes áru lett. Gondolj bele – mondták gyakran a niniveiek –, ma mennyit fizetnél ama festők műveiért, akiknek a maguk idején alig futotta festékre, a napi betevőről nem is szólva. Egy művésznek – okoskodtak – a posztumusz hírnév az igazi jutalma.

Ám a ninivei politikusok legnagyobb sikere az volt, hogy önmaguk ellen fordították a művészeket. Ninivét úgy áthatotta az eszme, hogy a város célja a gazdagodás – és mert annak nem közvetlen forrása a művészet, ezért

mellékes –, hogy a művészek elhitték, a maguk módján nekik is áldozatot kell hozni: elutasítással, mellőzöttséggel nem törődve költséghatékony műveket alkotni, és mindenekelőtt kedvére lenni azoknak, akik a gazdagságuk folytán hatalmi helyzetben is vannak. Elvárták, hogy a képzőművészek mutatósabb, a zeneszerzők dúdolhatóbb, az írók derűsebb műveket alkos-

5

*Az élet csodás dalfüzér,
rögtönzött egyveleg.
Sose nyafogj tüzér,
nem szít lángot, ki szenvedeg.*

A régmúlt rövid időszakában, melyekben alábbhagyott a bürokraták ébersége, némely lágyszívű vagy agyalágyult ninivei király folyósított bizonyos összeget művészeti célokra. Azóta gondosabbak a hivatalnokok, nem hajlanak ilyen lazaságra, és szigorúan megnyirbálják az előirányzott összegeket. Persze, nincs olyan tisztviselő, aki ezt beismerné, a ninivei főpénztárnok mégis képes volt szinte nullára csökkenteni a művészetek állami támogatását, miközben ennek az ellenkezőjét hirdette. Mindez a költőktől átvett eszközökkel történt (azok leleményeit használva, akiket lenéztek). A metonímia, például, mellyel a költő felcseréli az egymással szorosabb kapcsolatban álló fogalmakat (korona = király), lehetővé tette, hogy a pénztár csökkentse hozzájárulását a festők eszközbeszerzéseihez. Bármi volt is egy festő igénye, a várostól mindössze egy 4-es patkányszőr ecsetet kapott, mivel a hatóság szóhasználatában a „festőkészlet” helyére az „ecset” került. A leggyakoribb költői eszközt, a metaforát is nagyon hatékonyan alkalmazták e pénzügyi bűvészek. Azzal, hogy a távolsági közlekedés tevéit „átmeneti tartózkodási helyként” definiálták újra, a főpénztárnok a tevék – Ninive városát terhelő – fenntartási költségeit a művészek elszállásolására szánt összeg részeként számolhatta el, mivel a rangidős művészek valóban ilyen tevéket használtak utazásaikhoz.

Az igazi művészeknek – mondták a niniveiek – nincs okuk panaszra. Ha tényleg jók abban, amit csinálnak, akkor társadalmi körülményeiktől függetlenül pénzt fognak keresni. A többiek, az úgynevezett kísérletezők, az önféjűek, a látnokok azok, akik egy fillért sem keresnek és siránkoznak az állapotuk miatt. A bankár, akinek tevékenysége nem nyereséges, ugyanígy bajba kerül. A hivatalnokot, aki nem ismeri fel, hogy megszorításokra van szükség, elbocsátják. Ez a túlélés törvénye. Ninive olyan társadalom, amely a jövőbe tekint.

Igaz: egy maréknyi művész (és sok csaló) jól megél. A ninivei társadalom az általa fogyasztott termékek kevés alkotóját díjazta. Épp a művészek

többségét nem ismerte el. Azokat, akiknek próbálkozásai, felvillanásai és kudarcai lehetővé tették mások sikereinek megszületését. A ninivei társadalom semmit nem szeretett támogatni, amit azonnal nem kedvelt vagy értett. Persze a művészek e javarésze mindenképp kitartott, mert az Úr vagy a

6 Szentlélek erre ösztönözte. Megtalálták a módját, hogy ne szűnjenek meg írni, festeni, komponálni, előadni. „Mint minden más dolgozója a társadalomnak” – mondták a niniveiek.

Úgy tudni, hogy amikor Jónás először hallotta e ninivei bölcsességet, vette a prófétai bátorságát, és kiált Ninive főterére szólni a tömeghez. A művész – próbált meg érvelni – nem olyan, mint minden más dolgozója a társadalomnak. A művész a valósággal foglalkozik: a belső és a külső valóságot jelentékeny szimbólumokká alakítja át. Akik pénzzel foglalkoznak, olyan szimbólumokkal van dolguk, amik mögött nincs semmi. Csodás belegondolni, hogy a ninivei alkuszok hadának a valóság számok önkényes emelkedése és süllyedése, melyet képzeletük gazdagsággá alakít – egy olyan gazdagsággá, mely csak egy darab papíron létezik. Egyetlen varázskaland-író, egyetlen látszatvalóság-kreátor sem képes oly mindent áthatóan felfüggeszteni a kétséget, mint az alkuszok a befektetőikben. Felnőtt férfiak és nők, akik egy pillanatra sem hajlandók elgondolkodni az egyszarvú valóságán, még szimbólumként sem, kőkemény tényként fogadják el, hogy részesedést szereztek a tevéállomány szőréből, és e hitben boldognak és biztonságban érzik magukat.

Mire Jónás mondandója e részének végéhez ért, Ninive főtere kiürült.

Mindezek miatt Jónás úgy döntött, hogy elmenekül Ninivéből és az Úr elől, ezért felugrott egy Társis felé induló hajóra.

A hajó egész személyzete egy Ninivéhez közeli kikötőből, a ninivei birodalom előkapujából, Jáfóból⁵ származott. A ninivei társadalmat, mint már nyilván sejti, a kapzsiság jellemezte. Nem a becsvágy, ami kreatív késztetés és megvan minden művészen, hanem a gyarapodás nyers ösztöne pusztán a gyarapodásért.

Jáfó viszont évtizedek óta olyan hely volt, ahol a próféták valamelyes szabadságot élvezhettek. Jáfó lakói némi rokonszenvvel fogadták be az évről évre rongyokban megjelenő szakállas férfiakat és égő tekintetű nőket, mert azok később a birodalom más városait járva kedvezően nyilatkoztak a jáfói viszonyokról. Amellett az ismétlődő mustrák kíváncsi és illusztris vendégeket vonzottak a városba, s a fogadók és a karavánszerájok tulajdonosai nem bánták az ételeik és a fekhelyeik iránt megnőtt keresletet.

Amikor viszont nehéz idők jöttek Ninivére, és Jáfót is elértek a gazdasági nehézségek – amikor az üzleti haszon alig 74%-ra rúgott és a gazdag jáfóiak kénytelenek voltak eladni cifra homokfutójukat vagy bezárni néhány belvárosi nyalánkságboltjukat –, akkor kezdték rossz szemmel nézni az elvontságok művelőit. Bűnös pazarlásnak tartani a korábban irántuk tanúsított

toleranciát és időnkénti nagylelkűséget, és úgy érezni, hogy a kis édenükbe menekült művészeknek nem lehet semmi igénye velük szemben, és hálásnak kell lenniük bármiért, amit kaptak: hogy a város legszörnyűbb épületeiben helyezték el őket, hogy nem juttatják őket megfelelő szerszámokhoz, hogy csökkentik a megbízási díjukat. Amikor át kellett engedniük szobájukat a Babilonból jött fizetővendégeknek, emlékeztették őket, hogy hasonlóan az Özönvíz előtti prófétákhoz és költőkhöz, tiszteletreméltó dolog büdös kecskebőrben a csillagok alatt hálni. Mindenekelőtt közölték velük, hogy mondjanak le a társaskörükről, az ottani eszmecserékről, a szakmai kérdések megvitatásáról, az egymástól tanulásról és az összedolgozásról. És arról, hogy kedvük szerint öltözve szabadon közlekedhetnek és tevékenykedhetnek anélkül, hogy egy babilóniai konferencia-résztevő csodálkozva vagy viszolyogva megbámulná őket.

Új Forrás 2025/5 – Alberto Manguel: Jónás és a cethal

Jáfó népe azonban még e nehéz időkbén is megőrzött némi őszinte szeretetet a próféták iránt; olyasfélét, amit az öreg házi kedvencek iránt érzünk, melyek gyerekkorunk óta velünk vannak. Többféleképpen igyekeztek gondoskodni róluk még akkor is, ha nem mentek jól a dolgok, és művészi érzékenységükre tekintettel, kerülték a drasztikus intézkedéseket. Így amikor kitört a vihar, és vad hullámok csapkodták a tengerre kifutott hajót, a jáfói tengerészek zavarban voltak és haboztak rögtön Jónást hibáztatni. Mivel nem hajlottak az erőszakra, a saját isteneikhez fohászkodtak. Csakhogy minden látható eredmény nélkül. Sőt, mintha a jáfói isteneknek más dolguk lett volna vagy bosszantotta volna őket a tengerészek rimánkodása, továbbberősödött a vihar. Ezért a tengerészek Jónáshoz fordultak (aki a raktérbe húzódtott átaludni a szélvészt), felébresztették és tanácsot kértek tőle. Amikor Jónás – némi művészi büszkeséggel – kijelentette, hogy a fürgeteg egyedül az ő hibája, még akkor sem hajították a tengerbe. Mekkora szélvihart tud támasztani egy rongyos művész? Mennyire bősítheti fel egy szerencsétlen próféta a mély, *borsötét* tengert? De a vihar egyre csak fokozódott, a szél sűvített a köteleken, a deszkák nyögtek és recsegték a hullámcsapások alatt, mígnem a jáfói tengerészeknek eszébe jutott a nagymájuktól hallott régi, ninivei közhely: hogy nagyjából minden művész potyázó, és Jónás meg a hozzá hasonlók egész nap mást sem tesznek, mint verseket faragnak, melyekben hol ezért sírnak, hol azért nyögnek vagy épp fenyegetődznek a legártatlanabb vétkek miatt. És miért kéne egy társadalomnak, melyet a kapzsiság mozgat, támogatnia valakit, aki a legkevésbé sem járul hozzá a vagyon gyors gyarapodásához? Ezért, mint a legénység egyik tagja kifejtette, ne tartsák magukat rossz tengerésznek, csak fogadják el Jónás beismerését, és vessék a vízbe a mihasznát. Nem fog ellenállni. Elvégre ő maga kérte.

Hiába érvelt volna Jónás amellett, hogy egy hajónak vagy helyzetnek jóljöhet néhány csillapító bölcs tanács, a ninivei politikusokat régóta ismerő tengerészek megtanulták süket fülekkel fogadni a művészek figyelmeztetéseit. Új területeket kutatva, ahol szabadon és haszonnal kereskedhetnek, a tengerészek úgy gondolták, bármit mond vagy tesz egy művész, minden érvénél nagyobb stabilizáló erő a pénz.

Miután kihajították Jónást, és a tenger elcsendesült, a tengerészek térdre rogytak és köszönetet mondtak az Úrnak, Jónás istenének. Senki nem szeret egy hánykolódó hajóban dülöngélni, és mivel a hánykolódás megszűnt, amint Jónás a vízbe került, a tengerészek máris igazolva látták, hogy ő volt a hibás és helyesen cselekedtek. E tengerészeknek nyilván nem adatott klaszszikus műveltség, különben tudták volna, hogy a művészervek ignorálásának hosszú és figyelemre méltó történelme lesz. Tudták volna, hogy létezik egy minden emberi társadalmat alapjaiban átható ősi késztetés; az őrizkedés ama kellemetlen egyénektől, akik folyton felülvizsgálják meggyőződéseinket, melyeket sziklaszilárd bizonyosságnak szeretünk hinni. Platón számára, például, az államférfi az igazi művész, aki az Igazság és a Szépség isteni modellje szerint alakítja az államot. Vele szemben az általában vett művész – az író, a festő – nem ezt az érdemi valóságot tükrözi, hanem merő kitalációkat alkot, melyek nem alkalmasak az emberek okítására. E felfogást – miszerint a művészet csak akkor hasznos, ha az államot szolgálja – kormányok egész sora karolta fel: Augustus császár száműzte a költő Ovidiust, mert írt valamit, amit uralkodóként titokban fenyegetőnek érzett. Az egyház megbélyegezte azokat a művészeket, akik a dogmától eltántorították a hívőket. A reneszánsz korban úgy adták-vették a művészeket, akár a kurtizánokat, a 18. században pedig melabúban és tüdőbajban haldokló padlásszobalakóvá fokozták le őket, legalábbis a közvélekedésben. Flaubert a 19. századi polgári felfogás szerint határozta meg őket *Közhelyszótár*ában: „MŰVÉSZEK: Csupa komédiás. Dicsérni az önzetlenségüket (régí). Csodálkozni, hogy úgy öltöznek, mint bárki más (régí). Csillagászati összegeket keresnek, de az ablakon szórják a pénzt. Amit csinálnak, azt nem lehet munkának nevezni. Gyakran hivatalosak előkelő estélyekre. Ha nő, biztosan szajha.”⁷ Korunkban a jáfói tengerészek leszármazottjai *fatvával* büntették Salman Rushdie-t⁸ és felakasztották Ken Saro-Wiwát⁹. Művészeket illető jelmondatuk az, amit a II. világháborús zsidó menekültek kapcsán a kanadai bevándorlási illetékes megfogalmazott: „Egy is túl sok.”

Jónást a tengerbe dobták és elnyelte egy cethal. Nem is volt olyan rossz az élet a bálna puha bendőjében. Azon a három napon és éjen, az emésztődő planktonok és rákok nyugtató neszében, Jónásnak volt ideje elgondolkodni. Ritka luxus ez egy művésznek. A cet gyomrában nem voltak hátridők, se fizetendő számlák, se főzni- és mosnivalók, se családi viták,

melyekbe akkor kell beavatkozni, mikor megvan a záró hangzat a szonátához, se banktisztviselők, akiknél kuncsorogni kell, se bosszantó kritikusok. Így aztán e három nap és három éj során Jónás gondolkodott, imádkozott, aludt és álmodozott. Végül a cet által kiköpve a szárazföldön találta magát, és ismét az Úr korholó hangját hallotta: Menj, keresd meg Ninivét, és tedd a dolgodat! Nem számít, hogyan fogadják. Minden művésznek közönség kell. Tartozol ezzel a hivatásodnak.

9

Ezúttal Jónás aszerint cselekedett, amit az Úr mondott. A cet sötét gyomrában valamelyest visszatért a szakmai önbizalma, és megjött a kedve kiállni Ninive népe elé. Ám alig kezdte el beszédét, alig mondott öt szót próféciájából, Ninive királya térdre hullt, Ninive lakói feltépték márkás ingüket, és a tevék bőgéssel jelezték bűnbánatukat. Ninive királya és népe – megegyezve abban, hogy ami elmúlt, az elmúlt – hamuval hintett zsákruhába bűjt, eldalolta a *Régi, régi dal* című búcsúztató ninivei változatát, és könnyeket hullajtott az Úr bocsánatáért. Látva a bűnbánat e tobzódását, az Úr visszavonta fenyegetését. Jónás nyilvánvalóan dühös lett. Úgy felhorgadt benne, amit a nagybácsikám „anarchista” szellemnek nevezett volna, hogy kiment duzzogni a si-
vatagba.

Emlékszünk: az Úr, hogy Jónást árnyékkal óvja a tűző naptól, fát növesztett a pusztá homokra, mely jótettért ismét hálás lett neki Jónás, aztán az Úr elorsvasztotta a fát, és Jónás megint a perzselő napon találta magát. Azt nem tudjuk, hogy e mutatóvány a fával – az árnyékadással és -megvonással – azért volt-e, hogy Jónás meggyőződjön az Úr jóindulatáról. Jónás talán a Ninivei Kulturális Tanács által neki megítélt majd visszavont támogatások allegóriáját láthatta benne – ami éppúgy eszköztelenül hagyta őt a bajban. Feltételezem: megértette, hogy nehéz időkben – amikor a szegények szegényebbek lesznek és a gazdagok alig tudnak egymilliónál kevesebbet adózni – az Úr nem a művészi érdem kérdésével foglalkozik. Maga is alkotó lévén, nyilván rokonszenvezett Jónás törekvéseivel: hogy napi gondok nélkül legyen ideje elmélyedni gondolataiban; hogy próféciái felkerüljenek a Ninivei Napló bestseller-listájára, de ne tévesszék össze a fércművek szerzőivel; hogy lelkes szavai ellenállásra, ne meghunyászkodásra biztassák a tömeget; hogy önvizsgálatra és arra készítse a niniveieket, hogy vegyék észre: nem az uzsorások vagyonához hasonlóan gyarapodó tallérok adnak erőt és értelmet életüknek, hanem a művészek alkotásai és a próféták érvei, mert az ő meglátásaik tartják fenn a polgárok éberségét. Az Úr értette mindezt, ahogy Jónás dühét is, mert nem kizárt, hogy néha még Ő is tanul valamit a művészeitől.

Azonban, noha Isten tudta, hogyan kell sziklából vizet fakasztani és Ninive népét bűnbánatra készíteni, gondolkodásra bírni mégse tudta őket.

Az öntudatlan jószágot tudta sajnálni. De Jónáshoz mint Teremtő az alkotóhoz, Művész a művészhez szólva mit tehetett volna egy olyan néppel, melyről oly isteni iróniával állapította meg, hogy „nem tud különbséget tenni a jobb és a bal keze között”?

10 Erre, úgy képezem, Jónás bölintott és elhallgatott.

Fordította és jegyzetekkel ellátta Szilágyi Mihály

¹ Ninive: letűnt ősi település a Tigris és a Khauzar folyók találkozásánál, egykor AsszírIA fővárosa.

² Társis (Tartessos?): egykori kikötőváros, vélhetően az Ibériai-félsziget déli partvidékén állott.

³ Negyven napon belül, különben az Úr eltörli a föld színéről.

⁴ Nadine Gordimer (1923–2014) dél-afrikai író, Nobel-díjas.

⁵ Jáfó (Jaffa): az egyik legősibb kikötőváros a Földközi-tenger keleti partján, ma Tel Aviv része.

⁶ A „borsötét tenger” az antikvitás nagy színrejtélye. Homérosz *díszítő jelzője* ötször fordul elő az *Iliász*-ban és tizenkétszer az *Odüsszeiá*-ban. Egyesek szerint a naplemente mélyvörös árnyalatát tükröző tengerre utal, mások szerint az ún. kék borra, mely – ha létezett – közvetlenül értelmezi e szóképet.

⁷ Ld. *Nagyvilág* világirodalmi folyóirat, 2001/10-11 (ford. Lőrinszky Ildikó)

⁸ Salman Rushdie indiai származású brit író. *Sátáni versek* c. regénye miatt 1989-ben Irán vallási vezetője istenkáromlás vádjával *fatvát* (kiközösítést) hirdetett ellene, később hitehagyottnak bélyegezte és vérdíjat tűzött ki a fejére. 2022-ben egy vallási indíttatású merénylet nyomán maradó testi károsodásokat szenvedett.

⁹ Ken Saro-Wiwa nigériai író, hazája ogoni kisebbségének vezetője, 1995-ben koholt vádak alapján kivégezték.

